

առն թուրք և 10 առն հայ, որոնք մարարաներ էին՝ Օքսուղցոց ազգաառհմից:

Կառնեցոց-մանալա: Բնակիչներից 3 առնը թուրք, 8-ը՝ հայ մարաբաներ էին, մեծամասնութիւնը Կարնեցյան ազգաառհմից: Հիմնական զբաղմունքը ծխախոտագործութիւնն էր:

Ղալինոս կամ Ձուլեցոց-գեղ: Քաղաքի հարավարեւմտյան ծայրամասում ընկած ղուա հայարնակ այս պտղը բացառութիւն էր Պլատանայի մերձակա հայ գյուղերի մեջ: Տարիներ առաջ գյուղացիները ձեռք էին բերել սեփական հողամասեր, սահղծել րարեկարգ անահսութիւն, իսկ շատերն ունեին նաեւ քարաշէն տներ: Գյուղն ունեւր 26 առն՝ մեծամասնութիւնը Չուլաքցոց ազգատոհմից: Զբաղվում էին ծխախոտագործութեամբ և րանջարարութեամբ: Զարգացած էր նաեւ պաղարութեանը:

Գյուղի քարակերտ ս. Ասավածածին եկեղեցին հիմնվել էր 1850 թ.: Եկեղեցու ներքին պատերն ու խորանը զարդարված էին փայլուն ներկերով նկարված կրտսավորների նկարներով:

Բարեկարգ փայլաշէն ղպրոցը հիմնվել էր 1840-ական թվականներին:

Կոնդակչոց-գեղը գանվում էր Պլատանայից շուրջ երկու ժամ հարավ-արեւելք, Կոլոնիմա գետի արեւմտյան հովտում: Ունեւր 16 առն՝ բոլորն էլ Կոնդակչոց ազգատոհմից: Զբաղվում էին ղաշաամշակութեամբ, անասնապահութեամբ, ծխախոտագործութեամբ:

8. ՏՐԻՊՈՒԼԻ (ԹՐԻՊՈՒԼԻ) ԳԱՎԱՌԱԿ

Պլատանայից արեւմուտք միշէ Տրիպոլիի սահմանը, շուրջ 50 կմ արարածութիւն գրավող երկրամասում հայ բնակչութիւն լինելը չի հիշվում:

Բեյուլ-լիման: Հին անունը եղել է Հիւրոն կամ Սոռն-օռնո (հունարեն՝ Սրբազան լիւս): Պլատանայից 56 կմ արեւմուտք ընկած ծովափնյա ընակամայր է: Նախաեղեոնյան արրիներին այստեղ ապրում էին 25 առն հայեր, որոնք ունեին սենյակ-վարժառուն:

Էլեի (Էլեղու, Կյուրե կամ Գուրալա): Գանվում էր Բեյուլ-լիմանից 20 կմ արեւմուտք ընկած ծովափնյա արեոա հարթավայրում: Էլեիից 10 կմ (6 մղոն) արեւմուտք՝ Հալքալավա վայրում ծովն է թափվում ջրաոաա խորշուղ գետը: Էլեիի բնակչութեան մեծամասնութիւնը թուրք էր, ըրենակչութեան թվով երկրորդ տեղը գրավում էին հուլները: Ավանում ապրող 60 առն հայերը Թամշարայից ու Գարահիսարից էին գաղթել:

Վերոհիշյալ բոլոր գյուղերում արոր գոյութիւն չունեւր: Վարեւահողերը մշակում էին լիւսարով, թոնար ու ցոնքի փեատներով:

Գրեթե բոլոր հիշյալ գյուղերում թուրքախաոն բնակչութիւն լինելու հետեանքով, աղչիկ երեխաներին գպրոց չէին ուղարկում՝ նույնիսկ ղուտ հայարնակ Ղալինոս գյուղում:

Նույն պաաճաոով խնջուքներում ու հարսանիքներում, մինշէ թուրք ինքնակոշ հյուրերի հեւանալը, աղչիկներն ու գեոաաի հարսները աոանձնանում էին իրենց հաակացված սենյակներում կամ մաոանում: Միայն թուրքերի հեոանալուց հետո նրանք կարող էին մասնակցել պարերին ու խնջուքներին:

Բացի Ղալինոսից, որտեղ սրբութեամբ պահպանվել էր մայրենի րարաոոր, մնացած գյուղերում բնակիչները համարյա բոլորը թրքախոս էին գարձել: Քահանան սահպված էր աղոթապրքերը կարգալ հայերեն ու թարգմանել թուրքերեն: Աոանց թարգմանելու պաաարագ մասուցում էին միայն Չուլաքցոց (Ղալինոս) գյուղում:

Բացի հեոավոր անաաոամերձ գյուղերից, մնացածների համար շափաղանց ծանր էր վաոեւափայի հարցը: Հողաաեր ըեկ-աղաները մի օխա ծխախոտ սաանալու համար մշակութեան հարմար բոլոր հողամասերում ծաոերն ու թփերը անխնա արմաաախիւ անել էին աալիս: Գյուղացիք երկու-երեք և ալելի ժամվա ճանապարհ էին կարում՝ մի շալակ փայա հայթայթելու նաաաակով:

Ավանի աոեաոուն ու արհեսաագործութիւնը հիմնականում հուլների ու հայերի ձեռքին էր: Հայերն ունեին րարեկարգ տարրական քաոամյա գպրոց:

Ավանի ս. Լուսավորիչ եկեղեցին հիմնվել է 1860 թ.:

Էլեիի աշքի ընկնող ու րաղմամարգ աղգաաոհներն էին Զորյան, Աշրգյան, Մաղմանյան, Կոթիկյան³⁹, Հովիվյան և ալն:

Տրիպոլին Էլեիից 24 և Տրապիղոնից 90 կմ հեոու ընկած նավահանգսաային քաղաք է: Հին անունը էսքոպոլի էր, որ նշանակում է եոաքաղաք: Ունի աոողշարար կլիմա և սաոնորակ ջուր:

1908 թ. պաշաոնական ալալների համա-

³⁹ Էլեիում է մեծացել ու նախնական կոթութիւնն ուսաոցը ՀՍՍՀ ժողովրդական դերասան, հանգույալ Արման Կոթիկյանը: Էլեիի մասին տեւելութիւնները հաղորդել է հիմնականում Ա. Կոթիկյանը:

ձայն քաղաքն ունեւր 57.477 բնակիչ, որոնցից 15.000-ը՝ թուրք, 9000-ը՝ հուլն, 726-ը՝ հայ⁴⁰։

Հայերի քարտկերտ ս. Լուսավորիչ եկեղեցին հիմնվել է 1820 թ.։

1914 թ. տվյալներով⁴¹ հայերն ունեին հրե-յա մյա երկսեռ գաղտց ու մանկապարտեղ, Աշա-կերտների թիվը (ղաղոցում՝ շուրջ 100, մանկա-

պարտեղում՝ 100) ընդամենը 200 հոգի էր։ Դըպ-րոցն ունեւր 300 օսմանյան ոսկի բլուշն, որից 30-ը վճարում էր եկեղեցին, մնացյալը՝ աշա-կերտները։

1915 թ. Տրապիզոնի հայերի հետ միաժա-մանակ բռնագաղթի ենթարկվեցին նաեւ Տրիպո-լիի հայերը։

9. ԿԻՐԱՍՈՆԻ (ՓԱՌՆԱԿԻՍ) ԳԱՎԱՌԱԿ

Կիրասոն։ Հուլններն այս քաղաքն անվանում են նաեւ Քրոասոս (Կեոաս)։ Տքիպոլիից Կիրասոն 69 կմ, Տրապիզոնից՝ 153 կմ է։ Քաղաքը գեղա-տեսիլ գիրք ունի, բարեկարգ տներով ու փողոց-ներով, երկու կողմից շրջապատված ապառաժ-ներով։ Կիրասոնը համանուն գավառակի կենտ-րոնն էր, ուր նստում էր գալմազամը⁴²։

1909 թ. պաշտոնական տվյալներով գավա-ռակն ունեւր 108.500 բնակչություն, որից 98.000-ը՝ գյուղերում, իսկ 16.000-ը՝ քաղաքում։ 1911 թ. տվյալներով, Կիրասոն քաղաքում ու շրջակա գյուղերում բնակվում էր 3500 հայ, որոնցից 200-ը (38 տուն)՝ գյուղերում։ Հայերի մեծա-մասնությունը Շապին-Գարահիսարից, Քամղա-րայից ու մոտակա վայրերից էին այստեղ գաղ-թել⁴³։

Հիշված ե այլ վայրերից դեպի ծովափ՝ Կի-րասոն ու շրջակա բնակավայրերը, հայերի գաղթը առանձնապես մեծ թուփ է սաանում Կիրասոն— Շապին-Գարահիսար խճուղու կոտորուցումն տվարտ-վելուց հետո՝ 1880-ական թվականներից սկսած։

Կիրասոնը հայտնի էր հատկապես կաղինի արտահանությամբ։ 1910 թ. տվյալներով, ամ-բողջ նահանգի արտահանած կաղինի շուրջ 50%-ը տվել էր Կիրասոնը՝ ավելի քան 400.000 դան-թար⁴⁴։ Կիրասոնը համարվում է Կիրասոն կոշ-ված լավագույն տեսակի կաղինի հայրենիքը։ Սե ծովի կովկասյան ափերին՝ Սուխումի, Սոչիի ե այլ շրջաններում կաղինի այգ տեսակի տարա-ծողները եղել են այս կողմերից Ռուսաստան գաղ-թած հայերն ու հուլնները։

1914 թ. Կիրասոնի հայկական Սղզային վարժարտն ունեւր 330 երկսեռ աշակերտ, 16 ու-սուցիչ, 800 ոսկի բլուշն։ Բլուշեն հայթայթվում էր՝ 350 ոսկին՝ աշակերտներից, 130-ը՝ աղզային

կալվածներից, մնացածը եկեղեցական տուրք էր։ Վարժարանն իր մանկապարտեղով հանգերձ ունեւր իննամյա գասրնթաց։ 1912—1914 թթ. Կիրասոնի Ազգային վարժարտնն ապրում էր ծաղկման շըր-ջան։ Դպրոցն ապահովված էր որակյալ ու նվիր-ված ուսուցչական կադմով։ Հոգաբարձությունը գործուե մասնակցություն ու աջակցություն էր ցույց տալիս գաղտցի աշխատանքին։ Ուսումնա-րանի տեսուչը՝ վանեցի Սարգիս Բարսեղյանը բարձրագույն կրթությունն ստացել էր Շվեյցա-րիայում։ Նրա հետ Շվեյցարիայում սովորել էր ֆրանսերեն լեղվի ուսուցչուհի Պերճուհի Բարսեղ-յանը (տեսուչի կինը)։ Վանեցի Արսեն Հացա-գործյանը վերջացրել էր Կ. Պոլսի Կենտրոնա-կան վարժարանը։ Հարգված ու սիրված ուսուցիչ էր նաեւ վանեցի Բարոնակ Կապուտիկյանը։ Վար-ժարանն ունեւր քառաձայն երգչախումբ, գրական, թատերական խմբակներ⁴⁵։

Կիրասոնի հայերն ունեին երկու եկեղեցի։ Քաղաքի կենտրոնի ս. Գ. Լուսավորիչ կոչվող քարտկերտ շքեղ եկեղեցին հիմնվել է 1838 թ.։ Նովորոգ եկեղեցին՝ ս. Սարգիսը, ժայռափոր հի-նավուրց հունական աղոթատեղի էր եղել, որը հայերը հուլններից գնել էին շուրջ 100 տարի առաջ։

1895 թ. արյունոտ օրերին Կիրասոնի հայու-թյունը կոտորածից ու թալտնից փրկվեց ջնորհիվ քաղաքի գինվորական հրամանատարի, ռորն իր ձիուն վրա նստած, հայկական թաղերու մեջ կը շրջեր իր թիկնապահներով, — հայտնում է ակա-նատեսներից մեկը։

1915 թ. բռնագաղթն սկսվեց հունիսին, որի հետևանքով գրեթե իսպաւ հայաթափ արվեց այս գավառակը⁴⁶։

Բազմեքի։ 27 կմ Կիրասոնից հեռու փոքր ավան, որը Կիրասոնի գալմազամությունը ենթա-կա Բուլանճըք վիճակի կենտրոնն էր։ Կիրակի ու շաբաթ օրերը այստեղ տոնավաճառի օր էր, ուր

⁴⁰ 2. Հավախիմյան, նշվ. աշխ., էջ 422։

⁴¹ «Ազատամարտ», 1914, № 1492, «Ուսուցչական հա-մադրամար Տրապիզոնի մեջ»։

⁴² Ներկայումս Կիրասոնը համանուն նահանգի կենտ-րոնն է, որին միացված է նաեւ Շապին-Գարահիսարի գա-վառը։ (Տե՛ս «Ժամանակակից Թուրքիա», էջ 12)։

⁴³ 2. Հավախիմյան, նշվ. աշխ., էջ 465։

⁴⁴ Մեկ դանթարը հավասար է 35,156 կգ։

⁴⁵ «Ազատամարտ», 1914, № 1492։

Բարոնակ Կապուտիկյանը հայ անվանի ռանասանդու-հի Սիլվա Կապուտիկյանի հայրն է։

⁴⁶ Արշակունի (Հ. Հավախիմյան), նշվ. աշխ., էջ 477։